

TEORETICKO - KONCEPTUÁLNE VÝCHODISKÁ VÝSKUMU PRIESTOROVÝCH A REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Anton Michálek

Geografický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava, e-mail: geogami@savba.sk

Abstract: Exploring spatial disparities (hereinafter SD) and within particular regional disparities (hereinafter RD) has several important implications and enormous social importance. Although the concepts of spatial resp. regional disparity in recent years encountered quite often, their understanding and interpretations are inconsistent and highly diversified. Research on SD and RD is not yet well developed theoretical basis, nor a standard system, a conceptual and methodological framework for examining. Are not sufficiently well developed tools and mechanisms for the identification, classification, measurement, evaluation and peer comparison. The aim of this paper is to briefly outline the basic theoretical and conceptual bases of research SD and RD in the context of knowledge theories of development and current state. More attention and greater emphasis is laid on the RD, especially spatial conditions and contexts of their origin, development, and deepening levels. Obtained knowledge have confirmed that this is a rather complex issue, the lack of dynamic response of the current conditions and demands in the field of theory and methodological framework, by a lot of unresolved questions and vague answers.

Key words: spatial and regional disparities; regional (non) equilibrium; regional development; concepts; endogenous and exogenous factors

1 ÚVOD

Aj keď sa s pojmami disparita, priestorová disparita (ďalej PD) resp. regionálna disparita (ďalej RD) stretávame pomerne často (výskum je v súčasnosti veľmi aktuálny a žiadaný), ich chápanie a interpretácie sú nejednotné a značne diverzifikované, zvlášť z hľadiska špecifikácie základných typov územných disparít, atribútov, užívateľskej hodnoty a základných aspektov systémovej klasifikácie a dekompozície (Kutscherauer et al., 2010). Napriek tomu, že výskumu PD a RD sa venuje čoraz viac odborníkov z rôznych sfér (interdisciplinárny výskum) nie sú doposiaľ dostatočne vypracované teoretické východiská, ani jednotný systémový, konceptuálny a metodologický rámec skúmania. Chýbajú resp. v nedostatočnej miere sú tiež rozpracované nástroje a mechanizmy ich identifikácie a klasifikácie, merania, vzájomné-

ho porovnania a vyhodnocovania. Napriek uvedeným skutočnostiam majú výskumy a doposiaľ získané poznatky o PD a RD svoje opodstatnenie a nesmierny spoločenský význam. Ich skúmanie má viacero dôležitých aspektov a tým aj cieľov. Sú to najmä ciele týkajúce sa pozície a komparácie vybraných priestorových jednotiek medzi sebou, určeným štandardom, sledovanými normatívmi, ale tiež snaha poznať ich odlišnosti, špecifickosť a komparatívne výhody, ktoré sú základom efektívneho využitia a riadenia ich potenciálov pre rozvoj. Cieľom príspevku je stručne načrtnúť základné teoreticko-konceptuálne východiská výskumu priestorových a regionálnych disparít v kontexte poznatkov teórií ich vývoja a súčasného stavu.

2 VZNIK, VÝVOJ A SÚČASNÝ STAV VÝSKUMU PRIESTOROVÝCH A REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Problematika priestorových a regionálnych disparít má bohatú históriu a začiatky jej výskumu spadajú do 19. storočia. O vysvetlenie nerovnomerného stavu, vývoja a rozvoja regiónov a území sa pokúsilo viacero ekonomických teórií. Spočiatku prevládali teórie regionálnej rovnováhy tzv. neoklasické modely (Wallras, 1874 in Lisý et al., 2003; Marshall, 1920 a iní), neskôr sa viac uplatňovali teórie nerovnováhy (Myrdal, 1957; Hirschman, 1958; Friedman, 1972 a iní). Základný rozdiel medzi teóriami spočíval v prevahe procesov a mechanizmov nivelizácie alebo diferenciacie (kumulatívne, koncentračné, selektívne a pod.). Problematika PD a RD sa začala častejšie objavovať v časoch veľkej hospodárskej krízy, najmä v súvislosti s úpadkom niektorých území, miest a regiónov. Od tej doby sa cyklicky striedali obdobia so zvýšeným záujmom o túto problematiku s obdobiami, kedy sa problematika priestorových a regionálnych nerovností dostávala do úzadia, v závislosti od politickej situácie v krajinách a sociálno-ekonomickej situácie v rôznych územiach a regiónoch. Začiatkom druhej polovice 20. storočia vzniklo viacero významných prác zameraných najmä na zdroje a parametre priestorových a regionálnych nerovností (Isard, 1956 a 1960; Melamid, 1957; Warntz, 1957; Berry a Garrison, 1958; Ullman, 1958; Berry et al., 1959; Berry, 1960; Dziewonski, 1962; Tobler, 1965 a iní.). Neskôr sa ťažisko výskumu presunulo na témy súvisiace s rastom priestorových a regionálnych nerovností, koncentráciou ľudských aktivít, regionálnou ekonomikou, ekonomickým a regionálnym rozvojom a regionálnou politikou (Nelson a Winters, 1982; Orley, 1988, 1989; Barro a Sala-i-Martin, 1995; Krugman, 1995; Taylor, 2000; McCann, 2001; Capello, 2007; Stimson et al., 2006; Edwards, 2007 a iní.). V tomto období sa súčasne zvyšuje význam výskumu RD a PD v súvislosti s niektorými globalizačnými trendmi a integračnými procesmi, ktoré v mnohých krajinách spôsobili mimoriadne vysoký nárast RD a PD nasledovaný zvýšeným počtom problémových a zaostávajúcich území, regiónov a lokalít (Carnoy et al., 1993; Held a McGrew, 1997; Sýkora, 2000; Monfort a Nicolini, 2002; European Parliament, 2007 a pod.). V súvislosti s preferovanou politikou priestorovej a regionálnej konvergencie a snahami o znižovanie PD a RD na jednej strane a divergenčnými trendmi globalizačných a integračných procesov na strane druhej, vzniklo viacero poz-

ruhodných teoretických aj empirických prác o problematike (Dunfort, 1993, 2009; Amstrong a Wickerman, 1995; Smith, 1998, 2004; Smith et al., 2008; Fujita et al., 1999; Felsenstein a Portnov, 2005; Kanbur a Venables, 2005; Orayen et al., 2005, 2006; Orayen a Pascual, 2007; Orayen et al., 2007; Hampl, 2007; Wokoun a Červený, 2008 a iní). Z citovanej literatúry je evidentné, že do riešenia uvedenej problematiky sa zapojila aj geografia, pričom jej hlavný prínos spočíva najmä v rôznych priestorových a regionálnych analýzach a syntézach pre potreby územného a regionálneho rozvoja a politiky.

3 STRUČNÝ PREHĽAD VÝSKUMU PRIESTOROVÝCH A REGIONÁLNYCH DISPARÍT NA SLOVENSKU

Aj na Slovensku sa stáva problematika RD a PD v ostatnom období aktuálnou spoločenskou témou, ktorej význam sa neustále zväčšuje, najmä v súvislosti s rastom disparít, či už medzi rozdielnymi územiaми, regiónmi, mestom a vidiekom, alebo v rámci vnútromestských areálov. Nárast disparít zvyšuje problémy periférnych území, zaostávajúcich a marginálnych regiónov, pozíciu niektorých rurálnych oblastí a sociálne deprimovaných mestských areálov. Naliehavosť výskumu a nutnosť riešenia disparít a s nimi súvisiacich problémov a v rámci nich PD a RD sa v ostatných rokoch na Slovensku výrazne zvyšuje ako z vnútorných, tak i vonkajších príčin a vplyvov. Významným vnútorným podmieňujúcim faktorom bol na Slovensku začiatkom 90-tych rokov 20. storočia vznik a veľmi rýchly nárast nezamestnanosti, ktorá je považovaná za jeden z najdôležitejších indikátorov územných, regionálnych a lokálnych problémov a významný faktor nárastu PD a RD. Z vonkajších faktorov to boli najmä globalizačné procesy (preferujú regióny s priaznivými rozvojovými dispozíciami a kvalitným ľudským potenciálom) a faktory súvisiace s integračnými procesmi a integráciou nášho vstupu do EÚ (prísne vyžadovanie modernej a efektívnej územnej, najmä regionálnej politiky). Vstup SR do EÚ zvýraznil našu nepriaznivú priestorovú a regionálnu situáciu (veľké územné a medziregionálne rozdiely nielen v priestore SR, ale aj medzi našimi regiónmi a regiónmi krajín EÚ) a akútnosť jej riešenia aj v rámci regionálnej politiky kohézie EÚ. Uvedené skutočnosti našli odraz v prácach odborníkov z rôznych vedných oblastí, ktorí problematiku skúmali z aspektu svojho zamerania (Tvrdoň, 1995; Gajdoš a Pašiak, 1995, 2006; Buček, 1999; Karász, 1999; Baláž, 2004; Buček et al., 2010 a iní).

Význam výskumu priestorových a regionálnych problémov v dôsledku nárastu priestorových a regionálnych nerovností si uvedomila i geografia na Slovensku, ktorá časť svojej kapacity venuje práve výskumu a sledovaniu PD a RD. V kontexte dvoch základných teórií (konvergenčných a divergenčných) pracuje najmä s priestorovými javmi a procesmi podmieňujúcimi PD a RD. V rámci slovenskej geografie sa rozpracovalo niekoľko významných konceptov narábajúcich s priestorovou podmienenosťou územných, regionálnych a lokálnych rozdielov (poloha, fyzickogeografické podmienky, priestorový potenciál a pod.). Súčasne sa hľadajú vhodné nástroje na postihnutie ich úrovne, stavu a veľkosti, spôsoby merania a metódy ich

hodnotenia, spôsoby identifikácie hlavných príčin súvisiacich najmä s priestorom, sledujú sa zmeny a tendencie PD a RD, trendy ich vývoja v závislosti od významných javov a procesov, skúmajú sa nerovnosti v územiach na rôzne veľkých priestorových úrovniach resp. v modelových územiach, zdokonaľujú sa techniky, testujú a rozširujú vhodné indikátory, hľadajú sa skryté zdroje a potenciály pre rozvoj území, regiónov a lokalít a pod. V nadväznosti na súčasné trendy sa dôraz kladie najmä na hľadanie vnútorného (endogénneho) potenciálu území, regiónov a lokalít a jeho najlepšie využitie. V rámci riešenia uvedených problémov vzniklo viacero zaujímavých a rôzne zameraných prác a štúdií geografov (Bašovský, 1995; Rajčák, 1998; Bezák, 2001; Buček, 2003; Lauko, 2003; Korec, 2005; Ira et al., 2005, 2008; Sloboda, 2006; Székely, 2004, 2006; Mládek et al., 2006a, 2006b; Rajčáková, 2007; Matlovič et al., 2008; Matlovič a Matlovičová, 2011; Džupinová et al., 2008; Michálek, 2006, 2010; Michálek a Podolák, 2010 a iní.). V uvedených prácach sa okrem iného reflektuje skutočnosť, že PD a RD sa prejavujú v základných dimenziách života spoločnosti - demografickej, ekonomickej, sociálnej, infraštruktúrálnej, ekologickej a behaviorálnej.

4 TERMINOLÓGIA A DEFINÍCIA PRIESTOROVÝCH A REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Termín vychádza z latinského slova *disparita* (us), čo môžeme vyjadriť ako rozdelený alebo nerovnosť. V anglickom jazyku má niekoľko synonym: *unlikeness* (nepodobnosť, odlišnosť), *incongruity* (nerovnakosť, nesúlad, nepomer), *inequality* (nerovnosť, nerovnomernosť, rozdiel, rôznosť, nepomer), *difference* (rozdiel, odlišnosť, diferenciacia) alebo *dissimilarity* (nepodobnosť, rôznosť, rozdielnosť). Ak *disparita* rovná sa nerovnosť (odchýlka od normy), potom priestorová *disparita* sa dotýka nerovností medzi územiami, regiónmi, sídlami a pod., teda rôzne definovanými priestorovými jednotkami. Regionálne *disparity* sú parciálnou časťou priestorových *disparít* zameraných na výskum najfrekvencovanejšie skúmaných nerovností medzi vopred vyčlenenými územnými jednotkami – regiónmi. Ekvivalentom RD v slovenskom jazyku je výraz *regionálne rozdiely* (Tvrdoň a Kmecová, 2004). Rozdiel (*difference*), však v pravom zmysle slova znamená situáciu alebo vlastnosť, ktorá sa v priestore vyskytuje nerovnako, teda odlišne. Naopak *disparita* (*disparity*, *inequality*) sa vzťahuje na tie charakteristické črty, ktoré majú exaktne vytýčený spoločenský (morálny, politický) hodnotový obsah. Takto napr. fyzickogeografické odlišnosti, rozdielne produkty určitých oblastí alebo priestorová špecializácia sú rozdiely, avšak rozdiely v príjmoch alebo poskytovaní zdravotníckych služieb sú už považované za *disparity* (Nemes Nagy, 2005 in Dakos, 2007). Je teda vhodné a potrebné rozlišovať a správne používať pojmy *regionálne rozdiely* a *regionálne disparity* a taktiež ešte pred samotným výskumom vybrať definíciu RD (existuje pomerne veľa definícií od ich úzkeho chápania až po široko koncipované), alebo zdefinovať vlastnú, resp. poskytnúť informáciu, čo pod týmto termínom chápeme.

V dôsledku široké záberu problematiky s rôzne zameranými cieľmi, existuje množstvo definícií o tom, čo sú regionálne disparity. Spoločným znakom definícií je, že všetky RD chápu ako nerovnosť medzi sledovanými regionálnymi jednotkami. Skupina definícií (napr. OECD) chápe RD pomerne úzko, zväčša ako ekonomické, sociálne, alebo iné (zväčša jednorovňové) diferenciacie medzi regiónmi. OECD ich napr. definuje ako mieru odlišnosti prejavu intenzity skúmaného javu alebo javov (najčastejšie ekonomických) pozorovaných v rámci regiónov sledovanej krajiny (OECD, 2003). Dôsledkom tohto „úzkého“ chápania a definície RD sú regionálne analýzy zamerané prevažne na sledovanie ekonomických rozdielov, či už vo výkonnosti jednotlivých regiónoch, odlišnosti rôznych prejavov intenzity ekonomických javov, rozdieloch v blahobyte alebo životnej úrovni a pod. Pomerne často sú v definíciách RD zastúpené aj analýzy a výskumy zamerané na sledovanie jednotlivých parametrov sociálneho života, teda rozdielov rôznych aspektov a podmienok života. Iná skupina definícií chápe RD ako komplexné nerovnosti resp. ako viacnásobné diferenciacie medzi regiónmi. Tieto definujú RD komplexne, na základe skúmania celého spektra relevantných faktorov resp. znakov, javov a procesov. Analýzy postavené na takomto „širokom“ chápaní RD sa zväčša zameriavajú na sledovanie diferencovanosti priestorových štruktúr, relevantných odchýlok širokej skupiny diferencovaných znakov, odlišnosti komplexu relevantných znakov a štruktúr, rozdielnosti resp. nerovnosti znakov, javov a procesov a pod. RD môžu byť definované ako priestorová diferenciácia jedného, alebo viacerých znakov v sledovaných regiónoch. V slovníku Merriam-Webster (1995) sú RD definované ako diferenciacie v stupni, úrovni, podmienkach alebo kvalite regiónov. Ak je tento termín aplikovaný na sociálno-ekonomické podmienky regiónov, poukazuje na rozdiely v bohatstve a sociálno-ekonomické možnosti a príležitosti medzi sledovanými jednotkami (Alasia, 2002 in Tiepoh et al., 2004). Molle chápe RD účelovo a uvádza, že kľúčovou otázkou skúmania je kohézia (súdržnosť) a nedostatok kohézie je meraný veľkosťou disparít (Molle, 2007). Dunford (2009) definuje RD ako diferenciaciu v kvalite života, bohatstve, životnej úrovni (štandarde) ľudí žijúcich a pracujúcich v rôznych regiónoch. Dôraz kladie na rozdielnosti v ľudskom blahobyte, prosperite, šťastí, zdraví, ale aj na diferenciaciu percepcií a pocitov ich vnímania. Regionálne disparity sú veľmi často chápané aj ako výsledok nerovnomerného historického vývoja spoločnosti, kvality rozvojových potenciálov a dôsledok výrazného vplyvu pôsobenia síl trhového mechanizmu. Podobne chápe RD aj Gajdoš (2001), ktorý vo svojej definícii uvádza, že sú produktom pôsobenia viacerých faktorov, závisia od kvality a rozvojových disponibilít potenciálov, ale i odlišných pozícií, z ktorých vstupovali jednotlivé regióny do transformačného procesu. Baláz (2004) ich zase definuje ako existenciu viacerých rozdielov medzi regiónmi, ktoré sa v konečnom dôsledku premietajú v úrovni podmienok rozvoja človeka žijúceho v tom ktorom regióne. V niektorých prácach sú RD zadefinované ako odchýlka od nejakého mysléného referenčného rozdelenia znakov považovaných za relevantné, v súvislosti s rôznymi priestorovými úrovňami. K tejto definícii je veľmi blízka definícia Hančlovej a Tvrdeho (2004), ktorí RD chápu ako vzdialenosť medzi regiónmi v abstraktnom metrickom priestore, pričom tento priestor môže charakterizovať buď jeden vybraný deskriptor regiónu,

alebo množina deskriptorov a to ako statických, tak aj dynamických. Veľmi často sú RD prezentované ako nevyrovnanosť priestorových štruktúr v rôznych regiónoch alebo neodôvodnené regionálne rozdiely v úrovni ekonomického, sociálneho a ekologického rozvoja regiónov. V tomto zmysle ich chápu napr. aj Matlovič a Matlovičová (2005), ktorí hovoria o rozdieloch v stupni sociálno-ekonomického rozvoja regiónov, ktorý je dôsledkom ich nerovnomernosti. Podľa Slobodu (2006) sú RD do značnej miery odrazom rozdielov medzi spoločenstvami obyvateľov, ktorí ich obývajú. Tieto spoločenstvá sú tvorené jednotlivcami, ktorí sa od seba prirodzene odlišujú svojimi individuálnymi schopnosťami a vlastnosťami a mierou sebarealizácie v spoločnosti. Niektorí českí ekonómovia RD chápu ako rozdielnosť (nerovnosť) znakov, javov alebo procesov, ktorých identifikácia a porovnávanie má nejaký racionálny zmysel, či už poznávací, psychologický, sociálny, ekonomický, politický a pod. (Kutscherauer et al., 2010).

5 SYSTÉMOVÉ VÝCHODISKÁ, KONCEPTY, DÔVODY A CIELE SLEDOVANIA REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Podľa vyššie uvedených definícií môžeme RD chápať ako výsledok diferencovaných počiatočných podmienok regiónov, ich zložitého nerovnomerného vývoja, rozdielneho (ne) využitia ich potenciálov, ale aj ako dôsledok výrazného nerovnomerného vplyvu pôsobenia síl trhového mechanizmu. Zložitý spoločenský proces a javy mali diferencovaný priestorový dopad, čo sa okrem iného prejavilo v diferencovaných sociálno-ekonomických podmienkach regiónov. Z tohto aspektu RD vystupujú ako zložitý problém, ktorý vyžaduje multidimenzionálny prístup skúmania (Wishlade a Yuill, 1997; Gajdoš, 2006; Molle, 2007; Nijkamp, 2007). Takýto prístup znamená predovšetkým komplexný pohľad na RD. Multidimenzionálny komplexný charakter výskumu problematiky regionálnej diferenciácie je potrebný hlavne pri identifikácii faktorov a determinantov úrovne RD. Multidimenzionálnosť a multidisciplinarita predstavujú základné systémové východiska pre výskum RD a vyvolávajú potrebu použitia pluralitnej metodológie (metód a techník) jej skúmania. Problémom tohto prístupu je súmerateľnosť, rovnorodosť a porovnateľnosť výsledkov kvantitatívnych a kvalitatívnych metód, explanácia kauzálnych súvislostí a ich obsahová interpretácia. Dôležitým systémovými východiskami skúmania problematiky RD sú dôvody ich skúmania a relevantnosť využitia dosiahnutých výsledkov. Jedným z hlavných dôvodov skúmania RD je potreba výskumu toho, v čom sa jednotlivé regióny odlišujú, v čom zaostávajú a aký to má vplyv na ich systémové zmeny, zmeny ich štruktúr a správania. Identifikácia týchto „negatívnych“ znakov sa označuje ako „disparitný prístup“. Druhým hlavným dôvodom je výskum rozdielnosti relevantných znakov regiónov smerujúce k poznaniu ich jedinečnosti, špecifickosti, odlišnosti od ostatných regiónov, ich schopnosti účelne a efektívne využívať svoje komparatívne výhody, t. j. plniť určitú „pozitívnu“ úlohu. Z aspektu týchto dvoch odlišných pohľadov môžeme hovoriť o charaktere RD, ktorý môžeme chápať buď negatívne alebo pozitívne. Negatívne regionálne disparity je

možné tiež chápať ako slabé stránky a pozitívne RD ako silné stránky regiónov. Slabé stránky regiónov spravidla spočívajú v chýbajúcich zdrojoch a schopnostiach dostupné zdroje a potenciál využívať a často vedú k zraniteľnosti takýchto regiónov. Naopak silné stránky obvykle vyúsťujú do komparatívnych a konkurenčných výhod, ktoré spočívajú v unikátnych a hodnotných zdrojoch a v schopnostiach regiónov (ich obyvateľov) tieto zdroje využívať. Negatívne disparity majú silnú väzbu na koncepciu regionálnej polarizácie, ktoré zdôrazňujú rozdiely medzi regiónmi a popisujú mechanizmy, ktoré vedú k regionálnej polarizácii (Myrdal, 1957; Hirschman, 1958; Maier a Tödtling, 1998 a ďalší). Myrdal argumentuje skutočnosťou, že pôsobením na pôvodnú odchýlku ju ešte zosilňujú (zväčšujú), teda zdôrazňuje možnosť pozitívnej spätnej väzby. Na rozdiel od neoklasických predstáv, ktoré zastávajú názor, že odklon od rovnováhy vyvoláva procesy, ktoré znovu vedú k rovnovážnej hodnote. Neoklasická teória teda predpokladá negatívnu spätnú väzbu. Teória polarizácie explicitne hovorí o tom, že trhový mechanizmus nevedie k vyrovnávaniu RD, ale k ich rastu. Podľa zástancov tejto teórie je preto potrebná štátna regionálna politika, ktorá má byť zameraná na ich vyrovnávanie, resp. vytvorenie bariér zabráňujúcim k zväčšovaniu rozdielov medzi regiónmi. Z uvedených dôvodov sú potom obsahom prvej skupiny cieľov tzv. „negatívne disparity“ zamerané na identifikáciu, meranie a určenie rozdielnosti relevantných znakov regiónov. Zväčša ide o zisťovanie a sledovanie „negatívnych“ znakov disparít, teda „disparitný prístup“ zameraný na poznanie toho v čom jednotlivé regióny zaostávajú, ako toto zaostávanie vplýva na ich súčasný stav, ako ovplyvňuje život ich obyvateľov a pod. Obsahom druhej skupiny cieľov sú tzv. „pozitívne disparity“ zamerané na identifikáciu, určenie a sledovanie jedinečnosti, reálnych a potencionálnych možností rozvoja regiónov a možností efektívneho využitia ich komparatívnych výhod. Zväčša ide o zisťovanie „pozitívnych“ znakov disparít, teda disparitný prístup zameraný na poznanie toho, čo pozitívne v regiónoch existuje a čo je možné využiť pre ich rozvoj.

6 POZITÍVNE A NEGATÍVNE REGIONÁLNE DISPARITY V KONTEXTE REGIONÁLNEHO ROZVOJA

Pozitívna rola RD spočíva v chápaní faktu, že disparita môže byť motorom rozvoja a zdrojom komparatívnej výhody. Regionálna politika teda spočíva v orientácii na využitie „šanci“ a mobilizácii miestnych zdrojov s cieľom zlepšenia kvality života obyvateľov ako výsledku rozvoja. Pozitívne RD sa v teoretickej rovine odrážajú v koncepcii pólov a centier rastu (Maier a Tödtling, 1998). Zatiaľ čo klasickí zástupcovia teórie polarizácie hodnotia negatívne polarizujúci účinok rozvojového procesu, zástupcovia koncepcie pólov rastu poukazujú na jeho pozitívne stránky. Pri dostačujúcej hospodárskej sile centra dominujú rozširujúce efekty nad sťahujúcimi, v ktorých vidia možnosti pre rozvoj. Existujú dva základné prístupy ku koncepcii pólov a centier rastu. Prvý je založený na mobilite faktorov a predovšetkým na efektoch lokalizácie podnikov v regióne. Druhý na endogénnej sile resp. zdrojoch existujúcich v regióne, ich čo najlepšieho využitia a konkurenčnej schopnosti podnikov

v regióne. Stratégia endogénneho prístupu sa zameriava na to, aby riešila regionálne problémy prostredníctvom využitia existujúceho potenciálu regiónov, pri rešpektovaní ich špecifik. Posilnenie regiónu z „vnútra“ (z vlastných zdrojov) sa zdá byť najlepším, najefektívnejším a zároveň najmenej náročným spôsobom riešenia s očakávaním zvýšeného hospodárskeho a sociálneho rozvoja regiónu. Podľa Maiera a Tödtlinga (1998) medzi najdôležitejšie princípy endogénneho regionálneho rozvoje patria kvalitatívne zlepšenie štruktúry hospodárstva a životných podmienok, kontrola procesu rozvoja regiónu, orientácia na vlastné ciele regiónu, regionálna politika zameraná na unikátne zdroje a unikátnu spôsobilosť, trvalé využívanie faktorov a zdrojov rozvoja, využitie a rozvoj regionálneho potenciálu a jeho odvetvové prepojenie, posilnenie inovačnej a konkurenčnej schopnosti malých a stredných podnikov, posilnenie vplyvu a možností miestnych a regionálnych aktérov.

Negatívne regionálne disparity sú základom tradičnej regionálnej a kohéznej politiky EÚ, ktorá je založená na solidárnom princípe pomoci menej rozvinutým regiónom. Motívy spojené s redistribučným prístupom sú v prevažnej miere politické, pretože vychádzajú z potreby zachovať sociálny konsenzus. Regionálna politika, ktorá má v trhovom hospodárstve vo vzťahu k trhovému hospodárskym procesom koordinačnú, doplnkovú a korigujúcu funkciu vychádza z kvantitatívne formulovaných predstáv o cieľoch a prostriedkoch ich dosiahnutia, v snahe politicky určené ciele dosiahnuť selektívnymi intervenciami. Na to je potrebná identifikácia intervenovaných (zaostávajúcich) regiónov, určenie podporných prostriedkov a kľúčových oblastí, kam (do akých hospodárskych oblastí resp. infraštruktúry) tieto majú byť alokované. Všetky regióny sú posudzované z hľadiska efektov ako potencionálne ekvivalentné, teda, že podobne reagujú na podporné prostriedky a dotácie. Zároveň z hľadiska svojej veľkosti a predpokladov majú rovnaké rozvojové šance. Každá kvantitatívne intervencionálna podpora vyžaduje rozhodnutia o strategických premenných, ktoré majú byť ovplyvňované. V podstate možno ovplyvňovať regionálny dopyt alebo regionálne výrobné faktory (reálny kapitál, pracovnú silu a pod.)

7 VZNIK A PRÍČINY PREHLBOVANIA REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Výrazné zmeny, ktorými v súčasnosti prechádzajú takmer všetky regióny sveta, sa rôznym spôsobom odzrkadľujú na ich rozvoji. Základnou tendenciou regionálneho vývoja je divergencia, ktorá zväčšuje regionálne rozdiely. Rozdielna úroveň regiónov pôsobí v dvoch opačných smeroch s rozdielnymi dôsledkami (účinkami). S nežiadúcimi účinkami bohatých regiónov na zaostávajúce regióny, ako výsledok vzájomných vzťahov a spätných väzieb. A so žiadúcimi odstredivými účinkami, pri ktorých zaostávajúce regióny získavajú výhody zo vzťahov s bohatými regiónmi. Na to, aby odstredivý efekt prevýšil účinky spätnej väzby a prosperujúci región dokázal predávať efektívne rastové impulzy zaostávajúcim regiónom, musia byť veľmi silné vzťahy a väzby medzi regionálnymi ekonomikami. Ako sme však uviedli vyššie, na základe analýzy teórií zameraných na vysvetlenie vzniku, vývoja a prehlbovania RD

prevládajú teórie, ktoré za základnú tendenciu regionálneho vývoja považujú divergenciu. Autori týchto teórií za príčiny vzniku a prehlbovania RD považujú široké spektrum rozličných faktorov, pričom pozornosť upriamujú najmä na tie, ktoré najviac podmieňujú resp. determinujú rozvoj resp. úpadok regiónov. Faktory vzniku a prehlbovania RD rozpracovalo viacero autorov (Vanhove a Klaassen, 1987; Vanhove, 1999; Blažek a Uhlíř, 2002; Sloboda, 2006; Hučka et al., 2008; Korec, 2005; Gajdoš a Pašiak, 2006 a ďalší). Na základe ich prác sme sa pokúsili zosumarizovať najdôležitejšie faktory, ktoré majú vplyv na RD. Konkrétne faktory pôsobiace na RD sa líšia v závislosti od prístupu ich skúmania a chápania problematiky regionálneho rozvoja, ktoré vychádzajú zo samotných teórií regionálneho rozvoja. Z tohto dôvodu existuje aj viacero klasifikácií identifikujúcich regionálnu nerovnováhu resp. faktory, ktoré ju podmieňujú.

Významnou klasifikáciou je klasifikácia založená na relevantných primárnych faktoroch. Veľmi silnými primárnymi explanačnými faktormi vzniku RD sú geografické faktory polohového charakteru. Poloha regiónu na periférii predstavuje mnohé disincitívy, zvlášť ekonomického charakteru (vysoké dopravné náklady spojené s vysokými cenami, nízkymi ziskami, veľká vzdialenosť od trhu, nevyhovujúce dopravné spojenie a prístup k centráram poskytujúcim prácu, vzdelanie, služby, kultúru a pod). Pre úspešné zvládnutie transformačného procesu regiónov je významný faktor ich makropolohovej atraktivity, t. j. geografickej makropolohy k hospodársky vyspelým krajinám a regiónom. Na zaostávanie niektorých regiónov má dôležitý vplyv i „depresnosť“ priľahlých regiónov susedných štátov. Na RD má pomerne výrazný dosah tiež faktor historickej marginality zväčša vnímaný ako faktor polohy, inokedy ako faktor nepriaznivého historického dedičstva niektorých regiónov. K veľmi dôležitým primárnym faktorom vzniku a prehlbovania RD patrí ekonomická štruktúra a potenciál regiónov a ich adaptabilita na zmenené podmienky a rýchly technologický rozvoj. Na vznik a prehlbovanie RD má vplyv i faktor ekonomickej špecializácie regiónov. Medzi významné faktory RD patria tiež faktory tzv. „vonkajšej“ ekonomiky akými sú napr. technická, dopravná a finančná infraštruktúra, zahraničný kapitál a investície, kooperácia s centrálnymi úradmi a pod. Zvlášť významnou pre rozvoj regiónov resp. „vzd'ľovanie“ regiónov je tzv. „veľká“ dopravná infraštruktúra (diaľnice alebo rýchlostné cesty). K dôležitým sekundárnym ekonomickým faktorom RD patrí napr. rigidita nákladov a cien, ktorá znemožňuje prirodzené prispôsobovanie trhu zmenám v ponuke a dopyte. S týmito faktormi nepriamo súvisia i faktory nízkej mobility pracovnej sily a kapitálu, ktoré tvoria dve dôležité príčiny vzniku RD v príjmoch a zamestnanosti. Možno konštatovať, že pomalá a nevýrazná mobilita pracovnej sily za prácou resp. lepšími mzdami zvyšuje RD (Michálek a Podolák, 2011). Z hľadiska dynamiky vývoja a transformačnej úspešnosti regiónov sú významné faktory sídelnej hierarchie a faktory charakteru osídlenia. Vznik a nerovnomerný regionálny rozvoj ovplyvňujú tiež demografické faktory ako vzdelanie, kvalifikácia, rozdielne vekové, ekonomické a sociálne štruktúry obyvateľstva a pod. Zvlášť dôležitý je faktor „osobitostí“ demografických štruktúr súvisiaci najmä s koncentráciou problémových populácií v niektorých regiónoch. K ďalším faktorom regionálnej nerovnováhy patria inštitucionálne fakto-

ry, politické rozhodnutia, rozhodnutia v alokácii zdrojov, územnom a regionálnom plánovaní, v organizácii územno-správneho členenia, kvalite ľudského potenciálu, psychologických faktoroch apod. Pre niektoré regióny majú značný význam (či už pozitívny alebo negatívny) faktory prostredia. Na jednej strane to môžu byť regióny s vysokým potenciálom prostredia napr. pre rozvoj cestovného ruchu, na druhej strane devastované regióny, ktoré je potrebné revitalizovať.

Inú klasifikáciu príčin a prehlbovania regionálnych disparít nám ponúkajú Blažek a Uhlíř (2002), ktorí si za základné kritérium klasifikácie vybrali postavenie jednotlivca v socio-ekonomickom priestore, teda príčiny RD viažu primárne k ľudskej spoločnosti a rozdielnej úspešnosti jednotlivcov. Podľa nich, ale aj ďalších autorov, je možné príčiny disparít rozdeliť na endogénne a exogénne. Endogénne faktory chápu na základe odlišných dispozícií v zmysle individuálnych schopností a ďalších osobných vlastností ako napr. vôľa, úsilie, ambície, vízia a pod., ktoré ovplyvňujú mieru ich využitia a realizácie vlastných schopností. Exogénne faktory predstavujú ako spoločensky podmienené rozdiely v možnostiach osobnej schopnosti realizovať sa a ďalej sa rozvíjať a rozdielmi danými heterogenitou vonkajšieho prostredia. Táto heterogenita je primárne fyzickogeografickej povahy, avšak postupom času dochádza k jej potlačaniu a k dominancii v prospech socio-ekonomických faktorov.

Ďalšia klasifikácia príčin a prehlbovania RD vychádza z časového kritéria, pričom môžeme rozlíšiť tri typy faktorov. Prvým typom sú tradičné faktory, ktoré v minulosti, ale aj v súčasnom období vplyvajú rovnakým spôsobom na priestorovú diferenciaciu rozvoja regiónov. Druhým typom sú premenlivé faktory, ktoré sú a boli prítomné v danom priestore aj v minulosti, avšak s postupom času sa ich vplyv mení (zmena intenzity pôsobenia resp. zmena spôsobu ich vplyvu). Posledným typom sú nové faktory (inovácie, integrácia, globalizácia a pod.), ktoré v minulosti neexistovali alebo nemali vplyv na priestorovú diferenciaciu rozvoja regiónov, avšak v súčasnom období značne ovplyvňujú priestorové javy, vzťahy a procesy.

8 VYBRANÉ ASPEKTY SKÚMANIA REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Vo výskumoch RD existuje veľké množstvo aspektov ich skúmania (príčinné, účelové, časové, priestorové, dopadové a pod.). V príspevku sa zameriame z nášho pohľadu na tri najvýznamnejšie a to aspekty merateľnosti, časovosti a teritoriality. Veľmi významným aspektom skúmania RD je ich merateľnosť, inými slovami spôsoby ich merania a metódy ich hodnotenia. Existuje veľké množstvo spôsobov merania RD, pričom za základné možno považovať dva spôsoby merania. RD sú spravidla merané buď pomocou čiastkových alebo agregovaných (komplexných) ukazovateľov, ktoré súčasne pokrývajú viaceré relevantné dimenzie (demografické, ekonomické, sociálne, životného prostredia a pod.). Veľmi významným faktorom merateľnosti RD je objektivita ich merania, ktorá určuje čo môže, alebo nemôže byť za disparitu považované. Veľmi dôležitou súčasťou merania sú spôsoby a metó-

dy čo najobjektívnejšieho zhodnotenia získaných hodnôt a výsledkov regionálnych disparít. Pre objektívnu interpretáciu výsledkov je preto potrebné, aby sme už v úvodnej fáze výskumu správne zadefinovali aké disparity, akým spôsobom, akými indikátormi, v akom časovom horizonte a na akom území chceme sledovať a analyzovať. Meranie niektorých regionálnych disparít môže byť niekedy ťažko vyjadriteľné jednoznačnými ukazovateľmi, či už z dôvodu nedostupnosti potrebných dát za sledované obdobie alebo priestorovú jednotku. Tieto, ale ďalšie obmedzenia je potrebné odstrániť, prípadne korigovať do takej miery, aby výsledky a ich interpretácia boli jednoznačné a nespochybniteľné.

Druhým nemenej dôležitým aspektom výskumu RD je ich časovosť, teda sledovanie vývoja, zmien a trendov RD v určitom období. Časový aspekt je častokrát základným cieľom výskumu regionálnych disparít. Vývoj a zmeny regionálnych disparít v určitom časovom období nám charakterizujú regionálnu dynamiku a trendy a odkrývajú akým smerom sa regionálne disparity vyvíjajú. Či žiadaným smerom, alebo naopak sa nerovnosti zvyšujú, čo zväčšuje problémy niektorým, najmä zaostávajúcim regiónom. Porovnanie regionálnych disparít v sledovanom časovom horizonte si vyžaduje použitie rovnakých ukazovateľov pre celé sledované obdobie alebo počiatočný a konečný rok. Dôležité je tiež vopred dobre odhadnúť (overiť) časový horizont regionálnych disparít, pretože niektoré pôsobia krátkodobo a iné dlhodobo. Dlhodobé RD sa v prípade sledovania kratšieho obdobia javia ako statické a teda nevhodné pre pozorovanie. Pri sledovaní regionálnych disparít z aspektu času môžeme analyzovať (podľa účelu resp. cieľa) ich okamžitý stav, vývoj, zmeny a trendy.

Pre priestorovo orientovaných vedcov, ale aj pre niektorých ďalších odborníkov je najpodstatnejším aspektom sledovania a výskumu RD teritorialita, t. j. ich priestorové aspekty.

V teritoriálne orientovaných výskumoch ide najmä o analýzy a identifikáciu disparít v konkrétnych priestorových jednotkách – regiónoch. Analýzu a hodnotenie RD je vhodné a potrebné vykonať iba pre veľkosti zodpovedajúce celky, pričom výber územnej jednotky značne ovplyvní charakter, ale aj hodnoty úrovne disparity. Vo všeobecnosti platí, že čím nižšia je geografická mierka (čím sú sledované geografické jednotky menšie), tým sú hodnoty disparít väčšie. V práci Hučka et al. 2008 sa uvádza, že v nových členských krajinách EÚ možno identifikovať tri typy regionálnych disparít. Najvýznamnejšia sa javí disparita medzi západom a východom, kde západné časti sú zväčša vyspelejšie. Zjavné sú i disparity medzi mestom a vidiekom, so značne lepšími podmienkami miest. Nemenej podstatné sú výrazné rozdiely medzi metropolitnými a ostatnými územiaми, s výrazne diferencovanými a mimoriadne priaznivými podmienkami v prospech metropolitných regiónov.

9 KLASIFIKÁCIA A TYPY REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Klasifikácia RD vychádza z usporiadania alebo triedenia rozdielnosti, odlišnosti alebo nerovnosti regiónov podľa určitých znakov, javov alebo procesov (podstaty

disparity). RD môžeme klasifikovať z dvoch významných a súvisiacich aspektov a to vertikálneho a horizontálneho. Každý z uvedených aspektov má svoje špecifiká, ktoré ovplyvňujú ciele, prístupy, metódy, spôsoby, výber ukazovateľov výskumu a zároveň aj úroveň poznatkov o RD. Vertikálny aspekt vychádza zo skutočnosti, že disparity sa menia v zhode s geografickou mierkou. Vo všeobecnosti tu platia dve pravidlá. Prvým pravidlom je, že v závislosti od rôznej územnej mierky (veľkosti regiónov) sa mení miera (úroveň) disparít a druhým, že so znižovaním územnej mierky (v menších regiónoch) sa disparity zvyšujú. Horizontálny aspekt súvisí s vecnou oblasťou (sférou) výskytu RD a zahŕňa ako materiálne, tak aj nemateriálne disparity. Väčšina z doposiaľ vykonaných horizontálnych klasifikácií bola založená resp. vychádzala z materiálnych regionálnych disparít. Horizontálna klasifikácia vyčleňuje zväčša tri základné typy RD. Prvým typom sú územné fyzikogeografické disparity (rozloha, klíma, krajina a prírodné štruktúry...), druhým ekonomické disparity (HDP, príjem, nezamestnanosť, štruktúra ekonomických aktivít...) a posledným sociálne disparity (vzdelanie, bývanie, zdravie, sociálna odkázanosť, sociálna patológia...).

Novším typom horizontálnej klasifikácie, ktorá sa objavila v súvislosti s transformáciou hospodársko-spoločenskej vývojovej paradigmy sú nemateriálne mentálne disparity. Tieto predstavujú skupinu disparít existujúcich v mysliach obyvateľstva, ktoré sa zatiaľ vo výskumoch RD objavujú iba sporadicky. Mentálne disparity kladú dôraz na význam tzv. „mäkkých“ faktorov lokalizácie a regionálneho rozvoja ako sú napr. sociálna kvalita obyvateľstva, kvalita životného prostredia, vplyv a dosah masmediálnych prostriedkov, psychosociálna atmosféra regiónov a pod. Práve zvyšujúci sa význam týchto a ďalších mäkkých lokalizačných faktorov vplyva a odráža mentálne disparity, ktoré sú dôležité pre tvorbu mentálnych máp. Pre nemateriálne disparity sú charakteristické ordinalistické atribúty, ktoré sú odrazom, resp. reflexiou reálneho sveta v mysliach ľudí. Napriek problémom s ich kvantitatívnym vyjadrením, teda nemožnosťou ich exaktného merania, je možné zostaviť rebríček priestorových preferencií odvodených od disparít materiálneho charakteru. Týmto spôsobom sa napr. RD spojené s polohou, či už v kontexte s geografickými, prírodnými, dopravnými a technickými podmienkami odrážajú v názoroch, postojoch a presvedčení obyvateľov a ich posudzovaní „atraktívnosti“ územia. Ekonomické disparity sú zase spojené s vnímaním priestorovo diferencovanej ekonomiky, jej výkonnosti, štruktúry, rozvojového, ale i ľudského potenciálu. Odrazom vnímania tejto ekonomickej reputácie jednotlivých území sú ekonomické alebo hospodárske mentálne mapy, ktoré sú spojené s percepciou jednotlivých území, buď ako prosperujúcich alebo problémových. Sociálne nemateriálne disparity odrážajú percepcie obyvateľov najmä z aspektu teritoriálne diferencovanej kvality života, životnej úrovne, sociálnych nerovností, sociálnej patológie a pod. Odrazom týchto vnemov a postojov sú mentálne sociálne mapy, ktoré zobrazujú percepcie obyvateľov o sociálne úspešných a kompaktných, alebo naopak sociálne diverzifikovaných, značne problémových regiónoch.

Výber vertikálnej (priestorovej) úrovne, ale aj horizontálnej (vecnej) klasifikácie sledovania RD vo veľkej miere závisí od dostupnosti rôznych zdrojov a dát. Pre

rôzne priestorové úrovne sú k dispozícii častokrát diferencované štatistické ukazovatele, ktoré môžu byť navyiac rozdielne vnímané. Určenie geografickej úrovne sledovania by malo brať do úvahy tieto skutočnosti a zároveň by malo byť uskutočnené v takých územných úrovniach, ktoré majú určité možnosti ich ovplyvňovať. Zároveň by mali byť RD klasifikované na základe relevantných atribútov z rôznych oblastí hospodárskeho a spoločenského života a tých činností, ktoré najvýznamnejšie ovplyvňujú ostatné sféry RD a ktoré sú pre obyvateľov najdôležitejšie resp. ktoré obyvatelia vnímajú ako najdôležitejšie.

10 PODMIENKY, PRAVIDLÁ A ZÁSADY PRI VÝSKUME REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Jednou z tradičných otázok RD je otázka konvergenzie resp. divergenzie regiónov. Exaktný výsledok skúmania základných tendencií vývoja RD však závisí na veľkom množstve faktorov. Predovšetkým od ich zadefinovania, použitého konceptu a indikátorov, miery heterogenity alebo variability, časových aspektov, spoľahlivosti a komparatívnosti dát, ale tiež od geografickej mierky, porovnateľnosti, počtu jednotiek a pod. Na to, aby sme pri skúmaní RD získali relevantné a jednoznačné výsledky s objektívnou výpovednou hodnotou musíme dodržať viacero dôležitých podmienok a zásad.

Prvou podmienkou je jasné vymedzenie predmetu výskumu a to i v prípade, že sa jedná o kategoricky tú istú úroveň výskumu. Pre každú kategóriu by mal byť použitý rovnaký ukazovateľ. Zásadný význam má aj výber indikátorov, najmä ich reprezentatívnosť a schopnosť zachytiť rôznu variabilitu. Principiálny vplyv na výpovednosť výsledkov má výber údajov podľa toho, či analyzujeme absolútne údaje, ktoré hovoria o intenzite, alebo preferujeme relatívne údaje a hodnoty, ktoré zväčša znižujú a zmiernujú rozdiely. Potrebné je ich diferencovať a používať aj podľa toho, či dokážu zachytiť, identifikovať resp. charakterizovať javy komplexne (agregované ukazovatele), alebo len ich určitý aspekt (jednoduché ukazovatele). Vertikálna úroveň výskumu by mala byť rovnaká, pretože ten istý použitý ukazovateľ môže vykazovať široký stupeň variability a veľké odlišnosti v závislosti od geografickej mierky (priestorových jednotiek porovnávania). Dôležitou podmienkou je používať rovnakú metódu, pretože rozdielne metódy použité k meraniu disparít vedú k odlišným výsledkom. V dynamických porovnaníach dôsledne zväziť dĺžku skúmaného obdobia, ktorá nám pri správnej voľbe môže súčasne indikovať a poukazovať na určité významné a zaujímavé javy a tendencie. Niektoré javy sa šíria veľmi rýchlo (reagujú na určitý podnet rýchlo), a tým sa znižujú disparity, alebo naopak pomalšie, a tým zvyšujú disparity. Časová otázka je významná aj z aspektu zachytenia a striedania trendov, ktoré v rôznych obdobiach, ale aj v rámci sledovaného obdobia môžu vykazovať diferencovaný vývoj. Z uvedeného vyplýva, že pri nedodržaní vyššie uvedených zásad môže zistená tendencia konvergenzie resp. divergenzie regiónov niesť znaky plytkosti a diferencovaného smerovania (slabá tendencia jedným alebo druhým smerom), nejednoznačnosti (ťažké jednoznačné určenie), odlišných tenden-

cií sledovaných parametroch (podľa niektorých indikátorov môžu regióny vykazovať konvergenciu, podľa iných divergenčné tendencie), prípadne diferenciaciu na priestorových úrovniach (geografickej mierke). Z týchto aspektov sa preto zdá, že najvhodnejším spôsobom odhalenia trendov, by bola dostatočne časovo dlhá, multidimenzionálna klasifikácia za použitia relevantných relatívnych údajov vo viacerých priestorových úrovniach. Vo výskumoch RD sa tiež vyhneme množstvu problémov ak s nimi budeme pracovať v kontexte neutrálnej obecnej charakteristiky disparít, bez vyjadrenia k opodstatnenosti či neopodstatnenosti rozdielnosti. Vyhneme sa tak zložitému a pomerne náročnému procesu hodnotenia, súvisiaceho s posúdením toho, či ide o nerovnosti žiadúce alebo nežiadúce, čo z hľadiska definície žiadúcnosti je dosť komplikovaná úloha. V tomto kontexte je tiež vhodné zdôrazniť potrebu riešenia najmä tých „rozdielov“, ktoré sú najdôležitejšie z aspektu ľudského života, spôsobujú obyvateľom najväčšie problémy a sú vyvolané subjektívnou ľudskou činnosťou (nie rozdiely vzniknuté z objektívnych príčin, napr. na základe prírodných podmienok).

11 ZÁVER

Cieľom príspevku bolo stručne načrtnúť teoreticko-konceptuálne východiská výskumu priestorových, zvlášť regionálnych disparít v kontexte poznatkov teórií ich vývoja a súčasného stavu. Historický prehľad vzniku a trajektória vývoja priestorových a regionálnych disparít poukazuje na významné etapy, ktoré potvrdili relevantnosť problematiky (zvlášť v niektorých obdobiach), podmienili zvýšený záujem o túto problematiku a tvorbu teoretického rámca a konceptov pre ich vedecký výskum. Štúdiá sa stručne zaoberá aj najnovšími poznatkami o súčasnej úrovni výskumu priestorových a regionálnych disparít, ako aj stavom a výskumom problematiky v podmienkach Slovenska. Zaoberá sa ich nejednoznačným chápaním, determinujúcimi faktormi ich vzniku a prehlbovania, upozorňuje na možné úskalía a príčiny ich niekedy diverzifikovanej interpretácie, zvlášť z hľadiska špecifikácie základných typov a aspektov ich klasifikácie a dekompozície, atribútov a užívateľskej hodnoty. Pozornosť tiež venuje systémovým východiskám, konceptom, dôvodom a cieľom sledovania disparít a zároveň ponúka niekoľko definícií. Z aspektu charakteru RD (negatívne resp. pozitívne) sa snaží o ich „vsadenie“ do teoretického rámca, pričom sa venuje aj ich konceptuálnym východiskám. Stručne sa zaoberá aj vznikom, príčinami a prehlbovaním regionálnych disparít, predstavuje najdôležitejšie aspekty, podmienky, pravidlá a zásady ich skúmania, základnú klasifikáciu a najvýznamnejšie typy regionálnych disparít.

Získané poznatky poskytli potrebný prehľad a informácie, ktoré sú potrebné pri skúmaní problematiky. Sú to najmä dôležité základné informácie o možných konceptoch skúmania a významné informácie o podmienkach, pravidlách a zásadách, ktoré by mali byť akceptované pri výskume regionálnych disparít. Získané poznatky nám zároveň potvrdili, že ide o pomerne zložitú problematiku, ktorá nemá doposiaľ dostatočne vypracované teoretické a konceptuálne východiská, systémový a metodo-

logický rámec a vyznačuje sa množstvom nevyriešených otázok a nejasných odpovedí súvisiacich so zmenenou trajektóriou dynamického vývoja RD.

Pod'akovanie

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0112/12 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

Literatúra

- AMSTRONG, H. W., WICKERMAN, R. W. 1995. *Convergence and Divergence among Europe Regions*. Pion, London.
- BALÁŽ, V. 2004) Trendy v regionálnom rozvoji SR: ekonomická teória a prax. *Ekonomický časopis*, 52, 7, s. 783-800.
- BARRO, R., SALA-I-MARTIN, X. 1995. *Economic Growth*. McGraw-Hill, New York.
- BAŠOVSKÝ, O. 1999). Súčasný stav a prognóza urbánnej a regionálnej štruktúry Slovenska a ekonomická transformácia. *Sborník České geografické společnosti*, 100, 2, s. 78-91.
- BERRY, B. J. L. 1960. An Inductive Approach to the Regionalization of Economic Development. In Ginsburg, N. (ed.) *Essays on geography and economic development*. Research Paper No. 62, Department of Geography, University of Chicago, s. 78-107.
- BERRY, B. J. L., GARRISON, W. L., MARBLE, D. F., NYSTUEN, J. D., MORRILL, R. L. 1959. *Studies of Highway Development and Geographic Change*. University of Washington Press, Seattle.
- BERRY, B. J. L., GARRISON, W. 1958. Recent Development of Central Place Theory. *Papers in Regional Science*, 4, s. 107-120.
- BEZÁK, A. 2001. O regionálnych trhoch práce, nových krajoch a tokoch nezamestnanosti. *Geografický časopis*, 53, 4, s. 295-305.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. 2002. *Teórie regionálního rozvoje.: nástin, kritika, klasifikace*. Karolinum UK, Praha.
- BUČEK, J. 2003. Štát a územie v regulácii interetnických vzťahov. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, no. 42, s. 23-39.
- BUČEK, M. 1999. Regional Disparities in Transition in the Slovak Republic. *European Urban and Regional Studies*, 6, 4, s. 360-364.
- BUČEK, M., REHÁK, Š., TVRDOŇ, J. 2010. *Regionálna ekonómia a politika*. Ekonomická univerzita, Bratislava.
- CAPELLO, R. 2007. *Regional Economics. Routledge Advanced Texts in Economics and Finance*. Routledge, London.
- CARNOY, M., CASTELLS, M., COHEN, S., CARDOSO, F. 1993. *The New Global Economy in the Information Age: Reflections on our Changing World*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- DAKOS, G. 2007. *Komparácia ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov NUTS IV Slovenskej republiky a Maďarskej republiky a regionálne disparity*. (Diplomová práca). Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava.
- DUNFORD, M. 1993. Regional Disparities in the European Community: Evidence from the Regio Databank. *Regional Studies*, 27, 8, s. 727-743.
- DUNFORD, M. 2009. Regional Inequalities. In: Kitchin, R., Thrift, N. (eds.) *International Encyclopedia of Human Geography*, vol. 9, pp. 236-245.
- DZIEWONSKI, K. 1962. Theoretical Problems in the Development of Economic Regions (with Special Emphasis on Poland). *Papers in Regional Science*, vol. 8, 1, s. 43-54.
- DŽUPINOVÁ, E., HALÁS, M., HORNÁK, M., HURBÁNEK, P., KÁČEROVÁ, M., MICHNIAK, D., ONDOŠ, S., ROCHOVSKÁ, A. 2008. *Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska*. Geografika, Bratislava.

- EDWARDS, E. M. 2007. *Regional and Urban Economics and Economic Development: Theory and Methods*. Aeurbach Publication, Portland, OR.
- EUROPEAN PARLIAMENT, 2007. *Regional Disparities and Cohesion. What Strategies for the Future*. Directorate General for Internal Policies of the Union, Brussel.
- FELSENSTEIN, D., PORTNOV, B. A. 2005. *Regional Disparities in Small Countries*. Springer – Verlag, Berlin Heilderberg.
- FRIEDMANN, J. 1972. A General Theory of Polarized Development. In: Hansen, N. M. (ed.) *Growth Centres in Regional Economic Development*. Free Press (reprint), New York.
- FUJITA, M., KRUGMAN, P., VENABLES, A. 1999. *The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*. MIT Press, Cambridge.
- GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. 1995. *Vývoj sociálno-ekologickej situácie slovenskej spoločnosti*. VEDA, Bratislava.
- GAJDOŠ, P. 2001. K vybraným problémom transformácie sociálno-priestorovej situácie Slovenska v 90. rokoch. *Sociológia*, 33, 2, s. 185-206.
- GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. 2006. *Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie*. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- HAMPL, M. 2007. Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice. *Sociologický časopis*, 43, 5, s. 889-910.
- HANČLOVÁ, J., TVRDÝ, L. 2004. Classification of the Regions. In: Ramík, J. et al. *Multi-regional and Regional Models*. VŠB-TU, Ostrava.
- HELD, D., MCGREW, A. 1997. The Globalization of Economic Activity. *New Political Economy*, 2, 1, s. 257-277.
- HIRSCHMAN, A. O. 1958. *The Strategy of Economic Development*. Yale University Press, New Haven.
- HUČKA, M., KUTSCHERAUER, A., TOMÁNEK, P. 2008. Metodická východiská zkoumání regionálních disparit. *Regionální disparity*, 2, s. 5-32.
- ISARD, W. 1956. *Location and Space-economy; a General Theory Relating to Industrial Location, Market Areas, Land Use, Trade, and Urban Structure*. Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and Wiley, Cambridge.
- ISARD, W. 1960. *Methods of Regional Analysis; an Introduction to Regional Science*. Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology and Wiley, New York, Cambridge.
- IRA, V., PAŠIAK, J., FALŤAN, L., GAJDOŠ, P. 2005. *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku: príklady vybraných okresov*. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. 2008. Evaluation of the Territorial Disparities in Selected Aspects of Life Quality in Slovakia. In *Regional Disparities in Central Europe*. Slovenská komisia pre UNESCO: NK-MOST Bratislava. Sociologický ústav SAV, Bratislava, s. 157-179.
- KANBUR, R., VENABLES, A. 2005. *Spatial Inequalities and Development*. Oxford University Press, Oxford.
- KARÁSZ, P. 1999. *Možnosti vývoja regiónov*. Fridrich Ebert Stiftung, Bratislava.
- KOREC, P. 2005. *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989 – 2004*. Geografika, Bratislava.
- KRUGMAN, P. 1995. *Development, Geography and Economic Theory*. MIT Press, Boston.
- KUTSCHERAUER, A., FACHINELLIA, H., HUČKA, M., SKOKAN, K., SUCHÁČEK, J., TOMÁNEK, P., TULEJA, P. 2010. *Regionální disparity. Disparity v regionálním rozvoji země - pojetí, teorie, identifikace a hodnocení*. VŠB – TU, Ostrava.
- LAUKO, V. 2003. *Some Problems of Regional Development in Slovakia*. Warsaw University, Faculty of Geography and Regional Studies, Warsaw, s. 137-142.
- LISÝ, J. a kol. 2003. *Dejiny ekonomických teórií*. Iura edition, Bratislava.
- MAIER, G., TÖDTLING, F. 1998. *Regionálna a urbanistická ekonomika: Regionálny rozvoj a regionálna politika, Zväzok 2*. Elita, Bratislava.
- MARSHALL, A. 1920. *Principles of Economics*. Macmillan, London.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. 2005. Vývoj regionálnych disparit na Slovensku a problémy regionálneho rozvoja Prešovského kraja. FPHV PU, Prešov. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Univesitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia Geographica*, 8, s. 66-89.

- MATLOVIČ, R., KLAMÁR, R., MATLOVIČOVÁ, K. 2008. Vývoj regionálnych disparít začiatkom 21. storočia na Slovensku vo svetle vybraných indikátorov. *Regionální studia*, 2, s. 2-13.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. 2011. Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis. Folia Geographica*, 53, 18, s. 8-87.
- McCANN, P. 2001. *Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, Oxford.
- MELAMID, A. 1957. Regional Aspects of Economic Development in Multi-National States. *Papers in Regional Science*, 3, 1, s. 301-306.
- MERRIAM-WEBSTER, 1995. *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*. Meriam-Webster Incorporated US, New York.
- MICHÁLEK, A. 2006. Regióny a lokálne centrá chudoby na Slovensku. *Slovenský národopis*, 54, 2, s. 182-196.
- MICHÁLEK, A. 2010. Sociálne nerovnosti a chudoba na Slovensku: Regionálna analýza príjmov, miest a chudoby. In.: Pauhofová, I., Hudec, O. Želinský, T. (eds.) *Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska*. Ekonomická fakulta TU, Košice., s. 13-21.
- MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. 2010. Socio - Economic Disparities and Migration in Slovakia. *Moravian Geographical Reports*, 18, 2, s. 36-45.
- MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. 2011. Impact of Key Socio – Economical Disparities on Migration in Slovakia. Economic Diversification vs. Traditional Pattern. *European Spatial Research and Policy*, 18, 1, s. 71-87.
- MLÁDEK, J., KUSEDOVÁ, D., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P., VAŇO, B. 2006a. *Atlas obyvateľstva Slovenska*. Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava.
- MLÁDEK, J., KUSEDOVÁ, D., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P., VAŇO, B. 2006b. *Demogeografická analýza Slovenska*. Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava.
- MOLLE, W. 2007. *European Cohesion Policy*. Routledge, London.
- MONFORT, P., NICOLINI, R. 2002. Regional Convergence and International Integration. *Journal of Urban Economics*, 48, 2, s. 286-306.
- MYRDAL, J. 1957. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Gerald Duckwords, London.
- NELSON, R. R., WINTERS, S. G. 1982. *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- NIJKAMP, P. 2007. *Regional Development as Self - Organised Converging Growth*. Vrije Universiteit, mimeo. Amsterdam.
- OECD, 2003. *Geographic Concentration and Territorial Disparity in OECD Countries*. OECD Publications Service, Paris.
- OECD, 2010. *Factbook 2010: Economic, Environmental and Social Statistics*. OECD iLibrary. [online]. [cit: 2013-01-10]. Dostupné na: <<http://www.oecd-ilibrary.org/sites/factbook-2010-en/02/01/03/index.html?>>
- ORAYEN, R. E., PASCUAL, P., RAPÚN, M. 2007. The Dynamics of Regional Disparities in Central and Eastern Europe during Transition. *European Planning Studies*, 15, 10, s. 1397-1421.
- ORAYEN, R. E., PASCUAL, P. 2007. Spatial Disparities in Productivity in Central and Eastern Europe. *Eastern European Economics*, 45, 3, s. 5-32.
- ORAYEN, R. E., PASCUAL, P., RAPÚN, M. 2006. Regional Polarization in the European Union. *European Planning Studies*, 14, 4, s. 459-484.
- ORAYEN, R. E., GIL, K., PASCUAL, P., RAPÚN, M. 2005. Regional Inequality in the European Union: Does industry mix matter? *Regional Studies*, 39, 6, s. 679-697.
- ORLEY, M. A. Jr. 1988. Unbalanced Regional Growth and Regional Income Inequality in the Latter Stages of Development. *Regional Science and Urban Economics*, 18, 4, s. 549-566.
- ORLEY, M. A. Jr. 1989. An Inquiry into the Causes of Increasing Regional Income Inequality in the United States. *Review of Regional Studies*, 19, 2, s. 1-12.
- PODOLÁK, P., MICHÁLEK, A. 2009. Sociálno-demografické aspekty regionálnej diferenciácie Slovenska. In.: Andráško, I., Ira, V., Kallabová, E. (eds.) *Regionálne štruktúry ČR a SR: časové a priestorové zmeny*. Geografický ústav SAV. Bratislava., s. 50-54.

- RAJČÁK, M. 1998. Regional Typologies and the New Territorial Structure of Slovakia. In.: Smith, A. (ed.) *Reconstructing the Regional Economy*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, s. 29-32.
- RAJČÁKOVÁ, E. 2007. Súhrnná charakteristika ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov SR v období rokov 1990 – 2001. In.: Faltan, L., Štrbavá, L. (eds.). *Regionálna diferenciácia, regionálny rozvoj v Slovenskej republike v kontexte integračných dosahov*. Sociologický ústav SAV, Bratislava., s. 220-266.
- SLOBODA, D. 2006. *Slovensko a regionálne rozdiely. Teórie, regióny, indikátory, metódy*. Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, Bratislava.
- SMITH, A. 1998. *Reconstructing the Regional Economy: Industrial Transformation and Regional Development in Slovakia*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK.
- SMITH, A. 2004. Regions, Territories and Diverse Economies in the “New Europe”. *European Urban and Regional Studies*, 11, 1, s. 9-25.
- SMITH, A., PICKLES, J., BUČEK, M., BEGG, B., ROUKOVA, P. 2008. Reconfiguring “Post-Socialist” Regions: Trans-border Networks and Regional Competition in the Slovak and Ukrainian Clothing Industry. *Global Networks*, 8, 3, s. 281-307.
- STIMSON, R. J., STOUGH, R. R., ROBERTS, B. H. 2006. *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy*. Springer – Verlag, Berlin, Heidelberg.
- ŠYKORA, L. 2000. Globalizace a její důsledky. In.: Jehlička, P., Tomeš, J., Daněk, P. (eds.). *Stát, politika, prostor – vybrané otázky politické geografie*. Přírodovědecká fakulta KU, Praha.
- SZÉKELY, V. 2004. Regional Disparities in Slovakia. *Geopolitical Studies: Central and Eastern Europe at the Threshold of the European Union - an Opening Balance*, vol. 12, s. 233-245.
- SZÉKELY, V. 2006. *Regionálne rozdiely vo vývoji priemyslu na Slovensku po roku 1989. Regionálna diferenciácia Slovenska v podkladových štúdiách. Analýza kontextu a dopadov transformačných systémových zmien po r. 1989 na regionálne disponibilitu*. Sociologický ústav SAV, Bratislava., s. 292-305.
- TAYLOR, J. 2000. *Regional Economics and Policy*. Blackwell Publisher, Oxford, UK.
- TIEPOH, M. G., DRESSLER, J., BURNS, M. 2004. *Seven Reports on the Identification of Rural Indicators for Rural Communities (New Rural Economy Project)*. The Canadian Rural Revitalization Foundation, Université Rurale Québécoise, Quebec.
- TOBLER, W. R. 1965. Computation of the Correspondence of Geographical Patterns. *Papers in Regional Science*, 15, 1, s. 131-139.
- TVRDONĚ, J. a kol. 1995. *Regionálny rozvoj*. Ekonomická univerzita, Bratislava.
- TVRDONĚ, J., KMECOVÁ, Z. 2004. *Implikácia - Regionálne disparity vs. regionálny rozvoj*. Ekonomická fakulta TU, Košice.
- VANHOVE, N., KLAASEN, L. H. 1987. *Regional Policy: A European Approach*. Avebury, Aldershot.
- VANHOVE, N. 1999. *Regional Policy: A European Approach*. Ashgate, Aldershot.
- WARNTZ, W. 1957. Geography of Prices and Spatial Interaction. *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 3, s. 118-129.
- WOKOUN, R., ČERVENÝ, M. 2008. *Ekonomika v prostoru – svět, střední Evropa, EU, OECD, ČR*. Linde, Praha.
- WISHLADE, F., YOUILL, D. 1997. Measuring Disparities for Area Designation Purposes: Issues for the European Union. *Regional and Industrial Policy Research Paper*, 24. University of Strathclyde, Glasgow.
- ULLMAN, E. L. 1958. *Regional Development and the Geography of Concentration*. Bobbs-Merill, Indianapolis.
- YUILL, D., FERRY, M., GROSS, T. 2007. *Review, Revision, Reform: Recent Regional Policy Developments in the EU and Norway*. European Policies Research Centre (EPRC), University of Strathclyde Glasgow, Glasgow, UK.

THEORETICAL AND CONCEPTUAL BASES OF SPACE AND REGIONAL DISPARITIES RESEARCH

Summary

Research of regional and spatial disparities belongs to the current issues, especially in relation to its growth, increasing problems of marginalized regions, peripheral rural areas, social depressed urban areas, and European cohesion policy. In the last few years in Slovakia, there is an increasing need to study, research and solve regional problems (within them also RD a SD) as a result of external and internal effects. The aim of this article was to outline theoretical and conceptual background to the study of regional and territorial disparities in the context of their development and contemporary status theories. Historical overview of the emergence of regional disparities and its trajectory shows milestones which acknowledged relevance of this issue especially in certain periods and causes creation of theoretical framework and concepts for their research. This study briefly addresses the latest findings on the current position of the research of regional disparities, their ambiguous understanding, pointing out possible obstacles and reasons of their diverse interpretations. This can be found particularly in terms of the specification of basic types and attributes, user value, and the primary aspects of their identification, classification and decomposition. Attention is also paid to the system bases, concepts, reasons and aims of the monitoring of disparities, at the same time providing several definitions. From the aspects of RD character (whether positive or negative), this work seeks to their “embedding” to the theoretical framework, while at the same time it is also dedicated to their conceptual background. It briefly deals with the origin, causes and deepening of regional disparities and also presents the most important aspects of investigation, basic classification, and the most important types of regional disparities. Based on acquired knowledge it is obvious, that this is rather complex issue with the lack of sufficient theoretical and conceptual bases as well as systematic and methodological framework. Moreover, there are significantly high number of outstanding questions and vague answers related to altered trajectory of the dynamic development of RD and SD. On the other hand, the knowledge obtained from the research provided us with insight and information that are crucial when considering the issue. These include essential information about concepts of research, but also valuable information about conditions, rules and principles that should be accepted in the research of regional disparities.